Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2019 = 6.380, www.srjis.com
PEER REVIEWED & REFEREED JOURNAL, JULY-AUGUST, 2020, VOL- 8/60

शेतकरी आत्महत्याच्या कारणाबाबत शेतकऱ्यांचे अध्ययन

प्राचार्य विलास देशमुख, Ph. D.
म.वि.प्र. समाजाचे, समाजकार्य महाविद्यालय, नाशिक.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना :

भारत हा कृषिप्रधान देश आहे .या देशाची 67 टक्के लोकसंख्या ही ग्रामीण भागात राहत असून त्यांचा प्रमुख व्यवसाय हा शेती आहे. शेती व्यवसाय करीत असतांना निसर्गाचा लहरीपणा ,दुष्काळ ,आपत्तीजन्य परिस्थिती इत्यादी अशा अनेक समस्यांचा सामना या व्यवसायातील शेतकरी वर्गाला नेहमी करावा लागतो. वरील सर्व आकस्मिक संकटामुळे शेतकरी वर्गात कौटुंबिक, आर्थिक समस्या या वाढत जात आहेत आणि सततची नापिकी, दुष्काळ, कर्जबाजारीपणा, बियाणे, रासायनिक खतांचा वापर ,कौटुंबिक कलह ,आजारपण, कौटुंबिक कार्यक्रमइत्यादी बाबींचा सामना करीत कौटुंबिक नैराश्यातून भारत देशा सारख्या कृषिप्रधान देशात कृषी विषयक समस्या जास्त प्रमाणात वाढत आहेत .या सर्व बाबींचा परिणाम हा महाराष्ट्रातील विदर्भ, मराठवाडा ,उत्तर महाराष्ट्र या भागातील शेतकरी ह्या संकटापासून सुटका मिळावी म्हणून आत्महत्येचा मार्ग स्वीकारत आहेत. ही अत्यंत धक्कादायक व चिंताजनक बाब आहे. शेतकरी आत्महत्या या समस्येवर गेली अनेक वर्षापासून शासन विविध सामाजिक संस्था ह्या अध्ययन करण्याचा प्रयत्न करीत आहे. तरी पण शासन व सामाजिक संस्थांना अजूनही शेतकरी आत्महत्याचे ठोस कारण कळू शकले नाही .या समस्येचे निदान होऊ न शकल्यामुळे उपाययोजनादेखील करता येत नाही. अशी सद्यस्थिती आहे. म्हणून सदर विषयाची निवड केली आहे.

समस्येचे विधान :

भारत हा कृषिप्रधान देश म्हणून जगाच्या पाठीवर ओळखला जातो. पण सद्यस्थिती लक्षात घेता कृषी क्षेत्रात काम करणारा शेतकरी वर्ग हा नैसर्गिक आपत्ती कर्जबाजारीपणा इत्यादी कारणांमुळे येणारे नैराश्यातून आत्महत्येचा अवलंब करीत आहे.या आत्महत्यांच्या बाबतीत महाराष्ट्र राज्य हे दुर्दैवाने प्रथम क्रमांकावर आहे. यामध्ये विदर्भातील यवतमाळ, बुलढाणा या दोन जिल्ह्यात शेतकरी आत्महत्यांचे प्रमाण अधिक आहे.या आत्महत्येची कारण, शेतकरी वर्गाला या वाढत्या आकडेवारी वर काय वाटते? या सर्व बाबींचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे यासाठी शेतकरी आत्महत्यांच्या कारणाबाबत शेतकऱ्यांच्या मताचे अध्ययन या विषयाची निवड केली आहे.

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

संशोधनाची गरज :

शेतकरी आत्महत्या ही देशातील कृषी क्षेत्रातील सर्वात मोठी समस्या आहे. आणि एका कृषिप्रधान देशासाठी ही समस्या घातक ठरू शकते.या समस्येचे निदान व उपाय योजना शोधण्यासाठी शासन व अनेक सामाजिक संस्था कटिबद्ध आहे.पण अद्यापही या समस्येवर ठोस असा उपाय सापडला नाही. कृषी क्षेत्रातील नवीन समस्या व त्या समस्यांची सद्यस्थिती काय आहे. आणि शेतकरी आत्महत्या ची मूळ कारणे काय आहे? हे शोधण्यासाठी व शोधलेल्या समस्यांवर काय उपाययोजना करता येतील. व उपायोजना समाजापुढे व शासनापुढे कशा प्रकारे ठेवता येतील यादृष्टीने सदर विषयात संशोधनाची आवश्यकता वाटते.

संशोधनाचे महत्व :

कृषी क्षेत्रात वाढते शेतकरी आत्महत्यांचे प्रमाण व शेतकरी वर्गाची सद्यस्थितीत खालावलेली परिस्थिती तसेच नैसर्गिक आपत्ती,कमकुवत झालेली आर्थिक स्थिती, तसेच मुलामुलींच्या- शैक्षणिक व विविध समस्यांवर उपाय आवश्यक आहेत.

संशोधनाचा उद्देश :

- सेवा व सुविधांच्या अभावामुळे शेतकरी आत्महत्या करतात.
- ग्रामातील आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबाच्या सद्यस्थितीचा आढावा घेणे.
- ग्रामातील शेतकऱ्याच्या आर्थिक स्थितीचा अभ्यास करणे.

संशोधनाचे गृहीतकृत्य :

१.नैसर्गिक आपत्तीमुळे शेतकरी आत्महत्येच्या प्रमाणात वाढ झाली आहे.

२.कर्जबाजारीपणामुळे शेतकरी आत्महत्येत वाढ झाली आहे.

३.पारंपारिक शेती व एक पीक पद्धतीमुळे शेतकरी आत्महत्येत वाढ झाली आहे.

संशोधन आराखडा

सदर संशोधकांनी संशोधन हे वर्णनात्मक आराखड्यानुसार केलेले आहे. यामध्ये नमुना निवड प्रक्रियेचा वापर करून सर्वेक्षण व मुलाखत अनुसूची व सद्य स्थितीचे आकलन या गोष्टींचा समावेश आहे.

नमुना निवड आराखडा

सदर संशोधनासाठी पिंपळपाटीता.मोताळा जि. बुलढाणा गावांमधील ५० शेतकऱ्यांची निवड केली आहे.नमुना निवड संग्रहातून सर्व एककाच्या निवडीची संभाव्यता सारखीच आहे."शेतकरी आत्महत्यांच्या कारणाबाबत शेतकऱ्यांच्या मताचे अध्ययन" या विषयासाठी संशोधनकर्त्यांनी संभाव्य नमुना निवड पद्धतीतील सोयीस्कर नमुना निवड पद्धतीचा वापर केला आहे.

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

तथ्य संकलनाचे स्त्रोत :

संशोधनकर्त्याने आणि त्यात तथ्य संकलन पद्धती अवलंबताना वैज्ञानिक दृष्टिकोन डोळ्यासमोर ठेवला आहे.तथ्य संकलनासाठी दोन्ही पद्धतीचा अवलंब केला आहे.

सारणी

१] निवेदकाचे शिक्षण दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	निराक्षर	१०	२० %
२	प्राथमिक	१२	२४ %
३	माध्यमिक	१२	२४ %
४	उच्चमाध्यमिक	०४	०८ %
५	पदवी	११	२२ %
६	पदव्युत्तर	०१	०२ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून असे निदर्शनास येते की, निराक्षर असलेल्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १०(२०.००%) आहे. प्राथमिक शिक्षण व माध्यमिक शिक्षण घेतलेल्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १२(२४.००%) आहे. उच्चमाध्यमिक शिक्षण घेतलेल्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८.००%) आहे. पदव्युत्तर शिक्षण घेतलेल्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२.००%) आहे.

२]पायाभूत सुविधांचा अभाव शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	वीज वितरण व्यवस्थायोग्य नाही	२०	४० %
२	वीज वितरण व्यवस्थायोग्य नाही, सिंचन सुविधेचा अभाव	११	२२ %
३	वीज वितरण व्यवस्थायोग्य नाही, गोदाम वातानुकूलित सुविधांचा अभाव	०२	०४ %
४	सिंचन सुविधेचा अभाव	१३	२६ %
५	सिंचन सुविधेचाअभाव, दळण- वळणाची सुविधा नसणे	०१	०२ %
६	सिंचन सुविधेचाअभाव, गोदाम वातानुकूलित सुविधांचा अभाव	०१	०२ %
७	दळण- वळणाची सुविधानसणे, गोदाम वातानुकूलित सुविधांचा अभाव	०१	०२ %
८	गोदाम वातानुकूलितसुविधांचा अभाव	०१	०२ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून वीज वितरण व्यवस्था योग्य नसल्याने शेतकरी आत्महत्येत वाढ झाली असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण २०(४०%)आहे. वीज वितरण व्यवस्थायोग्य नाही, सिंचन सुविधेचा अभाव यामुळे शेतकरी आत्महत्येत वाढ झाली असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ११(२२%)आहे. वीज वितरण व्यवस्थायोग्य नाही, गोदाम वातानुकूलित सुविधांचा अभाव शेतकरी

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

आत्महत्येत वाढ झाली असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%)आहे. सिंचन सुविधेचा अभाव शेतकरी आत्महत्येत वाढ झाली असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १३(२६%)आहे. सिंचन सुविधेचाअभाव, दळण- वळणाची सुविधा नसणे , सिंचन सुविधेचाअभाव, गोदाम वातानुकूलित सुविधांचा अभाव , दळण- वळणाची सुविधानसणे व गोदाम वातानुकूलित सुविधांचा अभाव शेतकरी आत्महत्येत वाढ झाली असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%)आहे.

३] आधुनिक शेतीस उदभवणाऱ्या अडचणी शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	कृषी शिक्षणाचा अभाव	१६	३२ %
२	कृषी शिक्षणाचाअभाव, अंत्यय लहान व विखुरलेले शेत	०३	०६ %
३	कृषी शिक्षणाचाअभाव, अंत्यय लहान व विखुरलेले शेत, आर्थिक समस्या	०१	०२ %
४	कृषी शिक्षणाचाअभाव, आर्थिक समस्या	०२	०४ %
५	कृषी शिक्षणाचाअभाव, कुशल मनुष्यबळाचा अभाव	०१	०२ %
६	अंत्यय लहान वविखुरलेले शेत	०१	०२ %
७	अंत्यय लहान वविखुरलेले शेत, आर्थिक समस्या	०२	०४ %
८	आर्थिक समस्या	२१	४२ %
९	आर्थिक समस्या, कुशल मनुष्यबळाचा अभाव	०१	०२ %
१०	कुशल मनुष्यबळाचाअभाव	०२	०४ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून कृषी शिक्षणाचा अभाव हा आधुनिक शेती करण्यास सर्वात मोठा अडथळा आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १६(३२%) अधिक असून इतर शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक शेकडा प्रमाण कमी आहे.

३]नैसर्गीक आपत्ती काळातील कौटुंबिक समस्या दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	आर्थिक	३१	६४.००%
२	सामाजिक	०४	०८.००%
३	वैयक्तिक	०६	१२.००%
४	आरोग्यविषयक	०९	१८.००%
	एकूण	५०	१००.००%

वरील सारणीवरून आपत्तीजन्य काळात आर्थिक समस्या उदभवणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ३१(६२.००%) आहे. आपत्तीजन्य काळात सामाजिक समस्या व वैयक्तिक समस्या उदभवणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण कमी आहे. आपत्तीजन्य काळात आरोग्यविषयक समस्या उदभवणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०९(१८.००%) आहे.

४]शासकीय स्तरावर नैसर्गिक आपत्ती व्यवस्थापन दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	हवामान विभागाचा अंदाज	१५	३०.००%
२	हवामान विभागाचा अंदाज, पीक संरक्षणासाठी ताडपत्रीवाटप	०७	१४.००%
३	हवामान विभागाचा अंदाज, शासकीय धान्य गोदामात शेतमालाची साठवणूक	०२	०४.००%
४	पीक संरक्षणासाठी ताडपत्री वाटप	०८	१६.००%
५	पीक संरक्षणासाठी ताडपत्री वाटप, शासकीय धान्य गोदामात शेतमालाची साठवणूक	०७	१४.००%
६	शासकीय धान्य गोदामात शेतमालाची साठवणूक	०६	१२.००%
७	उपाय सुचविले जात नाही	०५	१०.००%
	एकूण	५०	१००%

वरील सारणीवरून शासकीय स्तरावर नैसर्गिक आपत्ती व्यवस्थापनकरिता शासनाकडून हवामान विभागाकडून वातावरणात होणाऱ्या बदलांची पुर्वकल्पना दिली जाते असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १५(३०.००%) आहे. हवामान विभागाचा अंदाज, पीकसंरक्षणासाठी ताडपत्री वाटप करण्यात येते असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०७(१४.००%) आहे. हवामान विभागाचा अंदाज शासकीय धान्य गोदामात शेतमालाची साठवणूक करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४.००%) आहे. आपत्तीजन्य काळात आपत्ती व्यवस्थापन उपाययोजना सुचविल्या जात नाही. असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०५(१०.०%) आहे.

५] कर्ज रक्कमेचे विभाजन दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	शेतीसाठी	०३	०६ %
२	शेतीसाठी, मुलामुलींच्याशिक्षणासाठी	२१	०६ %
३	शेतीसाठी ,मुलामुलींच्याशिक्षणासाठी, आजारपण	०२	०४ %
४	शेतीसाठी, वैयक्तिकगरजांसाठी	०५	१० %
५	शेतीसाठी, वैयक्तिकगरजांसाठी, मुलामुलींच्याशिक्षणासाठी	०३	०६ %
६	शेतीसाठी, आजारपण	०२	०४ %
७	शेतीसाठी, मुलामुलींच्याशिक्षणासाठी	१८	३६ %
८	वैयक्तिकगरजांसाठी	०९	१८ %
९	वैयक्तिकगरजांसाठी, आजारपण	०२	०४ %
१०	मुलामुलींच्याशिक्षणासाठी	०१	०२ %
११	लागुनाही	०२	०४ %
	एकूण	५०	१०० %

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

वरील सारणीवरून कर्जाची रक्कम शेतीसाठी, मुलामुलींच्या शिक्षणासाठी कर्जाची रक्कम खर्च करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण २१इतके असून इतर घटकांचे प्रमाण कमी आहे .

६] जलसिंचन स्त्रोत दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
०१	विहीर, धरण	०२	०४ %
०२	विहीर, नदी	०२	०४ %
०३	विहीर, नैसर्गिक	०३	०६ %
०४	तलाव, शेततळे	०१	०२ %
०५	तलाव, नैसर्गिक	०३	०६ %
०६	धरण	०८	१६ %
०७	धरण, नदी	०७	१४ %
०८	धरण, नदी, नैसर्गिक	०१	०२ %
०९	धरण, नैसर्गिक	०३	०६ %
१०	नदी	०७	१४ %
११	नदी, नैसर्गिक	०४	०८ %
१२	शेततळे	०१	०२ %
१३	शेततळे, नैसर्गिक	०१	०२ %
१४	नैसर्गिक	०७	१४ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून विहीर, धरणमार्फत जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. विहीर, नदीमार्फत जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडाप्रमाण ०२(०४%) आहे. विहीर, नैसर्गिक जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे. तलाव, शेततळेमार्फत जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. तलाव, नैसर्गिक जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे. धरणमार्फत जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०८(१६%) आहे. धरण,नदीमार्फत जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०७(१४%) आहे. धरण, नदी, नैसर्गिक जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण०१(०२%) आहे. धरण, नैसर्गिक जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे. नदीमार्फत जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०७(१४%) आहे. नदी व नैसर्गिक जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे. शेततळेमार्फत जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. शेततळे, नैसर्गिक जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. नैसर्गिक जलसिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०७(१४%) आहे.

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

८]शेतीला पाणी पुरवठ्याची यंत्रसामग्री दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	ठिबकसिंचन	०६	१२ %
२	ठिबकसिंचन, तुषारसिंचन	०४	०८ %
३	ठिबकसिंचन, तुषारसिंचन, मोकळे	०२	०४ %
४	ठिबकसिंचन, मोकळे	०२	०४ %
५	तुषारसिंचन, मोकळे	०२	०४ %
६	मोकळे	२८	४६ %
७	लागूनाही	०६	१२ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून ठिबक सिंचनमार्फत शेतीस पाणी पुरवठा करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०६(१२%) आहे. ठिबकसिंचन, तुषारसिंचन मार्फत शेतीस पाणी पुरवठा करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे. ठिबकसिंचन, तुषारसिंचन, मोकळे पाणी शेतीस पाणी पुरवठा करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. ठिबकसिंचन, मोकळे पाणी शेतीस पाणी पुरवठा करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. तुषारसिंचन, मोकळे पाणी शेतीस पाणी पुरवठा करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. मोकळे पाणी शेतीस पाणी पुरवठा करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण २८(४६%) आहे. जलसिंचन सुविधा उपलब्ध नसणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०६(१२%) आहे.

९] पिकांना देण्यात येणारे खते दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	रासायनिकखते	४३	८६ %
२	सेंद्रियखते, रासायनिकखते	०७	१४ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून शेतातील पिकांना रासायनिक खत देणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ४३(८६%) आहे. सेंद्रिय खते व रासायनिक खते पिकांना देणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०७(१४%) आहे.

१०]आधुनिक शेती न करण्याची कारणे दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	खर्चाला परवडत नाही	३१	६२ %
२	खर्चाला परवडत नाही, अल्पभूधारक असल्यामुळे	०१	०२ %
३	खर्चाला परवडत नाही, योग्य मार्गदर्शन न लाभल्यामुळे	०१	०२ %
४	अल्पभूधारक असल्यामुळे	०६	१२ %
५	अल्पभूधारक असल्यामुळे, योग्य मार्गदर्शन न लाभल्यामुळे	०२	०४ %
६	योग्य मार्गदर्शन न लाभल्यामुळे	०९	१८ %
	एकूण	५०	१०० %

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

वरील सारणीवरून आधुनिक शेती ही खर्चाला परवडत नाही असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ३१(६२%) आहे. खर्चाला परवडत नाही, अल्पभूधारक असल्यामुळे आधुनिक शेती परवडत नाही असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. खर्चाला परवडत नाही, योग्य मार्गदर्शन न मिळाल्यामुळे आधुनिक शेती परवडत नाही असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. अल्पभूधारक असल्यामुळे आधुनिक शेती परवडत नाही असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०६(१२%) आहे. अल्पभूधारक असल्यामुळे योग्य मार्गदर्शन न लाभल्यामुळे आधुनिक शेती परवडत नाही असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. योग्य मार्गदर्शन न लाभल्यामुळे आधुनिक शेती परवडत नाही असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०९(१८%) आहे. निष्कर्षाअंती असे दिसून येते की, आधुनिक शेती ही खर्चाला परवडत नाही असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण अधिक आहे.

११]पारंपरिक शेती/एक पिक पध्दतीतील धोके दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	मृदाप्रदूषण	०२	०४ %
२	मृदाप्रदूषण, उत्पादनक्षमतेतघट	१३	२६ %
३	उत्पादनक्षमतेतघट	३३	६६ %
४	उत्पादनक्षमतेतघट, सततचीनापिकी	०२	०४ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून कृषी क्षेत्रात मृदा प्रदूषणमुळे धोके निर्माण झाले आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. मृदाप्रदूषण, उत्पादन क्षमतेत घट झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १३(२६%) आहे. उत्पादन क्षमतेत घट झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ३३(६६%) आहे. उत्पादन क्षमतेत घट, सततची नापिकी उत्पादन क्षमतेत घट झालीआहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे.

१२] शेतमाल विक्री बाजारपेठ दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	खाजगीव्यापारी	०४	०८ %
२	खाजगीव्यापारी, कृषीउत्पन्नबाजारसमिती	०७	१४ %
३	खाजगीव्यापारी, शासकीयखरेदीकेंद्र (नाफेड)	०३	०६ %
४	कृषीउत्पन्नबाजारसमिती	२७	५४ %
५	कृषीउत्पन्नबाजारसमिती, शासकीयखरेदीकेंद्र (नाफेड)	०६	१२ %
६	शासकीयखरेदीकेंद्र (नाफेड)	०३	०६ %
७	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून शेतमाल हा खाजगी व्यापारीकडे विक्री करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे. खाजगी व्यापारी, कृषी उत्पन्न बाजार समितीकडे विक्री करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

प्रमाण ०७(१४%) आहे. खाजगी व्यापारी, शासकीय खरेदी केंद्राकडे (नाफेड) विक्री करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे. कृषी उत्पन्न बाजार समितीकडे विक्री करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण २७(५४%) आहे. कृषी उत्पन्न बाजार समिती, शासकीय खरेदी केंद्राकडे (नाफेड) विक्री करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०६(१२%) आहे. शासकीय खरेदी केंद्राकडे विक्री करणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे.

13]कोरड्या दुष्काळाची कारणे दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	पर्यावरणीय ऱ्हास	०१	०२ %
२	पर्यावरणीय ऱ्हास, बदलते ऋतुचक्र	०४	०८ %
३	पर्यावरणीय ऱ्हास,बदलते ऋतुचक्र, पावसाच्या पाण्याचे योग्य नियोजन नसणे	१८	३६ %
४	पर्यावरणीय ऱ्हास, पावसाच्या पाण्याचे योग्य नियोजन नसणे	०२	०४ %
५	बदलते ऋतुचक्र	२०	४० %
६	बदलते ऋतुचक्र, पावसाच्या पाण्याचे योग्य नियोजन नसणे	०५	१० %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून पर्यावरणीय ऱ्हास हा कोरड्या दुष्काळास कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे पर्यावरणीय ऱ्हास, बदलते ऋतुचक्र हा कोरड्या दुष्काळास कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे पर्यावरणीय ऱ्हास,बदलते ऋतुचक्र, पावसाच्या पाण्याचे योग्य नियोजन नसणे पर्यावरणीय ऱ्हास, पावसाच्या पाण्याचे योग्य नियोजन नसणे बदलते ऋतुचक्र हा कोरड्या दुष्काळास कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १८(३६%) आहे बदलते ऋतुचक्र, पावसाच्या पाण्याचे योग्य नियोजन नसणे हा कोरड्या दुष्काळास कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे हा कोरड्या दुष्काळास कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण २०(४०%) आहे हा कोरड्या दुष्काळास कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०५(१०%) आहे

१४]दुष्काळामुळे आत्महत्येस प्रवृत्तीची कारणे दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	दुबार पेरणी	१०	२० %
२	दुबार पेरणी, सावकाराचे असणारे कर्ज	०४	०८ %
३	दुबार पेरणी, सावकाराचे असणारे कर्ज, ओढ देणारा पाऊस	०१	०२ %
४	दुबार पेरणी, सावकाराचे असणारे कर्ज, बँकांचे कर्ज	०१	०२ %
५	दुबार पेरणी, ओढदेणारा पाऊस	०३	०६ %
६	दुबार पेरणी, ओढदेणारा पाऊस, बँकांचे कर्ज	०१	०२ %
७	दुबार पेरणी, बँकांचे कर्ज	०३	०६ %
८	आर्थिक अडचण	१३	२६ %
९	आर्थिक अडचण, सावकाराचे असणारे कर्ज, बँकांचे कर्ज	०१	०२ %

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

१०	आर्थिक अडचण, ओढदेणारा पाऊस	०२	०४ %
११	आर्थिक अडचण, बँकांचे कर्ज	०२	०४ %
१२	सावकाराचे असणारेकर्ज	०२	०४ %
१३	सावकाराचे असणारेकर्ज, ओढ देणारा पाऊस	०२	०४ %
१४	सावकाराचे असणारेकर्ज, ओढ देणारा पाऊस, बँकांचे कर्ज	०१	०२ %
१५	सावकाराचे असणारेकर्ज, बँकांचे कर्ज	०१	०२ %
१६	ओढ देणारा पाऊस, बँकांचे कर्ज	०१	०२ %
१७	बँकांचे कर्ज	०२	०४ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून दुष्काळामुळे दुबार पेरणीचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १०(२०%) आहे. दुबार पेरणी, सावकाराचे असणारे कर्जचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे.दुबार पेरणी, सावकाराचे असणारे कर्ज, ओढ देणारा पाऊसचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. दुबार पेरणी, सावकाराचे असणारे कर्ज, बँकांचे कर्जचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१ (०२%) आहे दुबार पेरणी, ओढ देणारा पाऊसचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे दुबार पेरणी, ओढदेणारा पाऊस, बँकांचे कर्जचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे दुबार पेरणी, बँकांचे कर्जचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे आर्थिक अडचणचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १३(२६%) आहे आर्थिक अडचण, सावकाराचे असणारे कर्ज, बँकांचे कर्जचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे आर्थिक अडचण, ओढदेणारा पाऊसचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे आर्थिक अडचण, बँकांचे कर्जचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे सावकाराचे असणारे कर्जचे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. सावकाराचे असणारे कर्ज, ओढ देणारा पाऊस चे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. सावकाराचे असणारे कर्ज, ओढ देणारा पाऊस, बँकांचे कर्ज चे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे सावकाराचे असणारे कर्ज, बँकांचे कर्ज चे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे ओढ देणारा पाऊस, बँकांचे कर्ज चे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे बँकांचे

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

कर्ज चे संकट येऊन शेतकरी आत्महत्या करतो असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे

१५] परंपरागत शेती आत्महत्येस कारणीभूत घटक दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	अशिक्षितपणा	१६	३२ %
२	अशिक्षितपणा, नगदीपिकांना पर्याय न शोधणे	०३	०६ %
३	अशिक्षितपणा, एकपिक पद्धती	०५	१० %
४	अशिक्षितपणा, एकपिक पद्धती, रासायनिक खतांचा अतिप्रमाणात वापर	०१	०२ %
५	अशिक्षितपणा, रासायनिक खतांचा अतिप्रमाणात वापर	०९	१८ %
६	नगदी पिकांना पर्यायन शोधणे	०४	०८ %
७	नगदी पिकांना पर्यायन शोधणे, एकपिक पद्धती	०२	०४ %
८	नगदी पिकांना पर्यायन शोधणे, रासायनिक खतांचा अतिप्रमाणात वापर	०१	०२ %
९	एकपिक पद्धती	०६	१२ %
१०	रासायनिक खतांचाअतिप्रमाणात वापर	०३	०६ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून परंपरागत शेतीमध्ये अशिक्षितपणा हा शेतकरी आत्महत्यास एक जवाबदार घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १६(३२%) आहे. अशिक्षितपणा, नगदीपिकांना पर्याय न शोधणे शेतकरी आत्महत्यास एक जवाबदार घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे. अशिक्षितपणा, एकपिक पद्धती शेतकरी आत्महत्यास एक जवाबदार घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०५(१०%) आहे.अशिक्षितपणा, एकपिक पद्धती, रासायनिक खतांचा अतिप्रमाणात वापर शेतकरी आत्महत्यास एक जवाबदार घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. अशिक्षितपणा, रासायनिक खतांचा अतिप्रमाणात वापर शेतकरी आत्महत्यास एक जवाबदार घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०९(१८%) आहे.नगदी पिकांना पर्यायन शोधणे शेतकरी आत्महत्यास एक जवाबदार घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे. नगदी पिकांना पर्यायन शोधणे, एकपिक पद्धती शेतकरी आत्महत्यास एक जवाबदार घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. नगदी पिकांना पर्यायन शोधणे, रासायनिक खतांचा अतिप्रमाणात वापर शेतकरी आत्महत्यास एक जवाबदार घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. एकपिक पद्धती शेतकरी आत्महत्यास एक जवाबदार घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०६(१२%) आहे. रासायनिक खतांचाअतिप्रमाणात वापर शेतकरी आत्महत्यास एक जवाबदार घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे.

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

१६] कृषी निविष्ठा यंत्रणा शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	बोगस बि-बियाणे	१३	२६ %
२	बोगस बि-बियाणे, बीटी बियाणांचे वाढते प्रमाण	०४	०८ %
३	बोगस बि-बियाणे, बीटी बियाणांचे वाढते प्रमाण, दुर्गम भागात बियाणे पोहचत नाही	०२	०४ %
४	बोगस बि-बियाणे, दुर्गम भागात बियाणे पोहचत नाही	०४	०८ %
५	बोगस बि-बियाणे, कृषीनिविष्ठा अधिकाऱ्यावर शासनाचा अंकुश नसणे	०१	०२ %
६	बीटी बियाणांचेवाढते प्रमाण	०५	१० %
७	बीटी बियाणांचेवाढते प्रमाण, दुर्गम भागात बियाणे पोहचत नाही	११	२२ %
८	बीटी बियाणांचेवाढते प्रमाण, दुर्गम भागात बियाणे पोहचत नाही, कृषीनिविष्ठा अधिकाऱ्यावरशासनाचा अंकुश नसणे	०१	०२ %
९	दुर्गम भागात बियाणेपोहचत नाही	०८	१६ %
१०	कृषीनिविष्ठाअधिकाऱ्यावर शासनाचा अंकुश नसणे	०१	०२ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून कृषी निविष्ठा यंत्रणा मार्फत बोगस बी-बियाणे शेतकऱ्यांपर्यत पोहचल्यामुळे शेतकरी आत्महत्यातेत वाढ झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १३(२६%) आहे. बोगस बि-बियाणे, बीटी बियाणांचे वाढते प्रमाण शेतकऱ्यांपर्यत पोहचल्यामुळे शेतकरी आत्महत्यातेत वाढ झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे, बीटी बियाणांचेवाढते प्रमाण शेतकऱ्यांपर्यत पोहचल्यामुळे शेतकरी आत्महत्यातेत वाढ झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. बोगस बि-बियाणे, दुर्गम भागात बियाणे पोहचत नाही शेतकऱ्यांपर्यत पोहचल्यामुळे शेतकरी आत्महत्यातेत वाढ झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे. बोगस बि-बियाणे, कृषीनिविष्ठा अधिकाऱ्यावर शासनाचा अंकुश नसणे शेतकऱ्यांपर्यत पोहचल्यामुळे शेतकरी आत्महत्यातेत वाढ झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. बोगस बि-बियाणे, बीटी बियाणांचे वाढते प्रमाण, दुर्गम भागात बियाणे पोहचत नाहीबीटी बियाणांचेवाढते प्रमाण, दुर्गम भागात बियाणे पोहचत नाही शेतकऱ्यांपर्यत पोहचल्यामुळे शेतकरी आत्महत्यातेत वाढ झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०५(१०%) आहे. कृषीनिविष्ठाअधिकाऱ्यावर शासनाचा अंकुश नसणे शेतकऱ्यांपर्यत पोहचल्यामुळे शेतकरी आत्महत्यातेत वाढ झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. दुर्गम भागात बियाणेपोहचत नाही शेतकऱ्यांपर्यत पोहचल्यामुळे शेतकरी आत्महत्यातेत वाढ झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०८(१६%) आहे. बीटी बियाणांचेवाढते प्रमाण, दुर्गम भागात बियाणे

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

पोहचत नाही, कृषीनिविष्ठा अधिकाऱ्यावरशासनाचा अंकुश नसणे शेतकऱ्यांपर्यत पोहचल्यामुळे शेतकरी आत्महत्यातेत वाढ झाली आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे.

१७]शेतकरी आत्महत्येची कारण दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	परिस्थितीपासून पळकाढणे	२१	४२ %
२	परिस्थितीपासून पळकाढणे, आत्महत्येस प्रवृत्त होतो	०६	१२ %
३	परिस्थितीपासून पळकाढणे, मानसिक ताण	०९	१८ %
४	परिस्थितीपासून पळकाढणे, आजारपण	०२	०४ %
५	आत्महत्येस प्रवृत्तहोतो	०७	१४ %
६	आत्महत्येस प्रवृत्तहोतो, मानसिक ताण	०१	०२ %
७	आत्महत्येस प्रवृत्तहोतो, आजारपण	०१	०२ %
८	मानसिक ताण	०३	०६ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून शेतकरी आत्महत्येच्या कारणामध्ये परिस्थितीपासून पळ काढणं हा घटक कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण २१(४२%) आहे. परिस्थितीपासून पळकाढणे, आत्महत्येस प्रवृत्त होतो हे घटक कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०६(१२%) आहे. परिस्थितीपासून पळकाढणे, मानसिक ताण घटक कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०९(१८%) आहे. परिस्थितीपासून पळकाढणे, आजारपण घटक कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. आत्महत्येस प्रवृत्तहोतो घटक कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०७(१४%) आहे. मानसिक ताण घटक कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. आत्महत्येस प्रवृत्तहोतो, आजारपण घटक कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. आत्महत्येस प्रवृत्तहोतो, मानसिक ताण घटक कारणीभूत आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे.

१८] आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबाना उदभवणाऱ्या समस्या दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	अपत्याच्या शिक्षणातखर्च	०१	०२ %
२	अपत्याच्या शिक्षणातखर्च, मानसिक तणाव/आजार	०१	०२ %
३	अपत्याच्या शिक्षणातखर्च, मानसिक तणाव/आजार, कौटुंबिक समस्या	०१	०२ %
४	अपत्याच्या शिक्षणातखर्च, कौटुंबिक समस्या	०७	१४ %
५	अपत्याच्या शिक्षणातखर्च, कौटुंबिक समस्या, आर्थिक समस्या	०४	०८ %
६	अपत्याच्या शिक्षणातखर्च, आर्थिक समस्या	०२	०४ %
७	मानसिक तणाव/आजार	०१	०२ %

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

८	मानसिक तणाव/आजार, कौटुंबिक समस्या	०२	०४ %
९	मानसिक तणाव/आजार, आर्थिक समस्या	०२	०२ %
१०	कौटुंबिक समस्या	१०	२० %
११	कौटुंबिक समस्या, आर्थिक समस्या	१८	३६ %
१२	आर्थिक समस्या	०२	०४ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबातील अपत्याच्या शिक्षणात खर्च पडतो आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. अपत्याच्या शिक्षणातखर्च, मानसिक तणाव/आजार आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. अपत्याच्या शिक्षणातखर्च, मानसिक तणाव/आजार, कौटुंबिक समस्या आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. अपत्याच्या शिक्षणातखर्च, कौटुंबिक समस्या आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०७(१४%) आहे. अपत्याच्या शिक्षणातखर्च, कौटुंबिक समस्या, आर्थिक समस्या आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे. अपत्याच्या शिक्षणातखर्च, आर्थिक समस्या आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. मानसिक तणाव/आजार आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. मानसिक तणाव/आजार, कौटुंबिक समस्या आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. मानसिक तणाव/आजार, आर्थिक समस्या आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. कौटुंबिक समस्या आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १०(२०%) आहे. कौटुंबिक समस्या, आर्थिक समस्या आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण १८(३६%) आहे. आर्थिक समस्या आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे.

१९] भारतीय शेती मागास असल्याची कारणे दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	अशिक्षितपणा	२४	४८ %
२	अशिक्षितपणा,दैववाद	०४	०८ %
३	अशिक्षितपणा, दैववाद, खतांची कमतरता	०१	०२ %
४	अशिक्षितपणा, खतांची कमतरता	०४	०७ %
५	अशिक्षितपणा, परंपरागत शेती	०७	१४ %
६	दैववाद	०१	०२ %
७	दैववाद, परंपरागतशेती	०१	०२ %
८	खतांची कमतरता	०२	०४ %
९	परंपरागत शेती	०६	१२ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून भारतीय शेती मागास असण्यामागे अशिक्षितपणा कारणीभूत आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण २४(४८%) आहे. अशिक्षितपणा,दैववाद कारणीभूत आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे. अशिक्षितपणा, दैववाद, खतांची कमतरता कारणीभूत आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. अशिक्षितपणा, खतांची

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

कमतरता कारणीभूत आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(४८%) आहे. अशिक्षितपणा, परंपरागत शेती कारणीभूत आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०७(१४%) आहे. दैववाद कारणीभूत आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. दैववाद, परंपरागतशेती कारणीभूत आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे. खतांची कमतरता कारणीभूत आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०२(०४%) आहे. परंपरागत शेती कारणीभूत आहे असं मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०६(१२%) आहे.

२०|सिंचन सुविधांचा अभाव शेतकरी आत्महत्येस दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	विवरण	वारंवारिता	शेकडा प्रमाण
१	कोरडवाहू शेती	०४	०८ %
२	कोरडवाहू शेती, उत्पादनात घट, 3)दुबार पेरणीचे संकट	०१	०२ %
३	कोरडवाहू शेती, दुबार पेरणीचे संकट	०७	१४ %
४	कोरडवाहू शेती, उत्पन्नात घट	०१	०२ %
५	उत्पादनात घट	०८	१६ %
६	उत्पादनात घट, दुबार पेरणीचे संकट	०१	०२ %
७	उत्पादनात घट, उत्पन्नात घट	०३	०६ %
८	दुबार पेरणीचे संकट	२४	४८ %
९	उत्पन्नात घट	०१	०२ %
	एकूण	५०	१०० %

वरील सारणीवरून सिंचनक्षेत्राच्या अनुशेषामध्ये कोरडवाहू शेती ही शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०४(०८%) आहे कोरडवाहू शेती, उत्पादनात घट, दुबार पेरणीचे संकट शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे कोरडवाहू शेती, दुबार पेरणीचे संकट हे शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०७(१४%) आहे.कोरडवाहू शेती, उत्पन्नात घट शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे उत्पादनात घट शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०८(१६%) आहे उत्पादनात घट, दुबार पेरणीचे संकट शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे.उत्पादनात घट, उत्पन्नात घट शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०३(०६%) आहे दुबार पेरणीचे संकट शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण २४(४८%) आहे उत्पन्नात घट शेतकरी आत्महत्येस कारणीभूत घटक आहे असे मत असणाऱ्या निवेदकांचे शेकडा प्रमाण ०१(०२%) आहे

निष्कर्ष

१.मुलामुलींच्या अवास्तव गरजापूर्ती साठी शेतकरी आत्महत्या च्या प्रमाणात वाढ झाली आहे.

२.दुष्काळामुळे शेतकरी आत्महत्या मध्ये वाढ झाली आहे.

३.कौटुंबिक वादविवादामुळे शेतकरी आत्महत्या मध्ये वाढ झाली आहे.

४.शेतकरी विरोधी कायदे व धोरणामुळे शेतकरी आत्महत्या मध्ये वाढ झाली आहे.

५.परंपरागत शेती व अशिक्षित पणामुळे शेतकरी आत्महत्या मध्ये वाढ झाली आहे.

६.कृषिनिविष्ठ यंत्रणेच्या नाहक त्रासामुळेशेतकरी आत्महत्या मध्ये वाढ झाली आहे.

७.आत्महत्या ग्रस्त शेतकरी कुटुंबाना अनेक सामाजिक व कौटुंबिक समस्यांचा सामना करावा लागतो.

८.भारतीय शेती अशिक्षितपणामुळे मागासलेली आहे.

९.सिंचन सुविधांच्या अभावामुळे भारतीय शेती मागास आहे.

१०.सरकारी यंत्रणा या शेतकरी आत्महत्यास जवाबदार आहे.

गृहीतकृत्यांची पडताळणी

गृहितकृत्य क्र : १ नैसर्गिक आपत्तीमुळे शेतकरी आत्महत्येत वाढ झाली आहे.

- कोरडया व ओल्या स्वरूपाच्या दुष्काळामुळे शेतकरी आत्महत्यात वाढ झाली आहे.
- बदलते ऋतुचक्र हे शेतकरी आत्महत्यास कारणीभूत आहे.

वरिल निष्कर्षाच्या आधारे सदर गृहितकृत्य पडताळणीत सत्य ठरते.

गृहितकृत्य क्र :२ कर्जबारीपणामुळे शेतकरी आत्महत्येत वाढ झाली आहे.

- कर्जबाजारीपणामुळे कुटुंबातील सदस्याने आत्महत्या केलेली आहे.

वरिल निष्कर्षाच्या आधारे सदर गृहितकृत्य पडताळणीत सत्य ठरते.

गृहितकृत्य क्र :३पारंपरिक शेती व एकपिक पद्धतीमुळे शेतकरी आत्महत्याच्या प्रमाणात वाढ झाली आहे.

- आधुनिक शेती खर्चाला परवडत नाही त्यामुळे आजही पारंपरिक पद्धतीने शेती करून उदरनिर्वाह केला जातो.
- पाच ते सात वर्षे एक पीक घेत असल्यामुळे शेतकरी आत्महत्यात वाढ झाली आहे.
- एकपिक पध्दत ही पर्यायी पीक उपलब्ध नसल्याने घेतल्या जाते.
- एकपिक पध्दतीमुळे उत्पादन क्षमतेत घट झाली आहे.
- आधुनिक शेती करण्यास विविध अडचणी निर्माण होतात.

वरिल निष्कर्षाच्या आधारे सदर गृहितकृत्य पडताळणीत सत्य ठरते.

उपाययोजना

१.भारतीय शेतीत आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर केल्यास शेतकरी आत्महत्यास आळा .

२.हमीभाव कायदा सक्ती विधेयक पारित करणे

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

३.सिंचन क्षेत्राचा अनुशेष भरून काढणे.

४.शेतकरी अपत्याच्या विवाहासाठी शासनाकडून सामूहिक विवाह सोहळ्याच्या प्रोत्साहन देऊन सामूहिक विवाहास अनुदान योजना अंमलात आणणे.

५.शासनाकडून कृषिनिविष्ठ यंत्रणेवर अंकुश ठेवणे आवश्यक आहे.

६.शेतकरी वर्गाचे समुपदेशन करणे गरजेचे आहे.

७.शासनाने शेतकरी विरोधी कायदे रद्द करणे गरजेचे आहे.

८.शासनाने शेतकरी वर्गाला विश्वासात घेऊन गटशेतीस प्राधान्य देणे गरजेचे आहे.

९.प्रत्येक गावात मातीपरिक्षण केंद्र उभारणी करणे.

१०.शेती व्यवसायात आर्थिक नियोजन गरजेचे आहे.

संदर्भ ग्रंथसूची

बोरस्ते, शिवनाथ(४फेब्रुवारी२०१७)"शोध बळीराजाचा" नाशिक : कुसुमाग्रज प्रकाशन
रडे.प्रा. का.रा.(२००४)"ग्रामीण विकास" जळगाव : प्रशांत पब्लिकेशन
घाणेकर, डॉ.वि .वि(२००३)जागतिकीकरण व भारतातील शेतकरी, सहकारी संस्था,उद्योग आणि बँका पुणे : इन्स्टिट्यूट ऑफ सरल डेव्हलपमेंट अँड एज्युकेशन
भिसे, डॉ. रामेश्वर(२०१३)"कृषी अर्थशास्त्र आव्हान व उपाय" जळगाव : प्रशांत पब्लिकेशन

Copyright © 2020, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies